

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ÇÂR-ENDER-ÇÂR ŞİİRLER ÇÂR-ENDER-ÇÂR POEMS IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

AHMET TOPAL

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
Assist. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Letter.

tahmet@atauni.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8063-2005

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-60, Eylül- September 2017 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 22.06.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 08.08.2017
Sayfa-*Pages* : 67-94
DOI- : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3776>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by iThenticate.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE ÇÂR-ENDER-ÇÂR ŞİİRLER
ÇÂR-ENDER-ÇÂR POEMS IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

AHMET TOPAL

Öz

Çâr-ender-çâr, dört içinde dört, dörtlü manalarına gelen Farsça bir terimdir. Bu tabir klasik Türk şiirinde ortak yönleri dörtlü bir yapı veya şekil arz eden birbirinden farklı şiirler için kullanılmıştır. Çâr-ender-çâr yaygın olarak leff ü neşr, taksîm, tensikü's-sıfat gibi sanatlarla yazılan ve mısralarında dörtlü bir paralelliğin görüldüğü şiirler olarak bilinmektedir. Çâr-ender-çâr olarak nitelenen diğer şiirler ise murabba tarzında söylenen manzumelerdir. Bu şiirler ise genellikle tedvîr sanatının uygulandığı şiirler olarak kabul edilmiştir. Bunların dışında dört mısramın her biri, birer kenar şeklinde tanzim edilen ve bu hâliyle bir dörtgen/kare teşkil eden şiirler için de çâr-ender-çâr tabiri kullanılmıştır.

Bu çalışmada çâr-ender-çâr teriminin nitelediği şiirler üç ana başlık altında tasnif edilip incelenecek; ayrıca birinci başlık altında Azmî' ve Azerî İbrahim Çelebi'nin çâr-ender-çâr kasidelerinin metinlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı şiiri, çâr-ender-çâr, murabba, Azmî, Azerî İbrahim Çelebi

Giriş

Farsça *dört manasına* gelen “çâr” kelimesi ile *içinde*, *-de*, *da* anlamlarına gelen “ender” kelimesinden oluşan çâr-ender-çâr, *dört içinde dört*, *dörtlü* gibi anlamlara gelen bir tabirdir. Çâr-ender-çâr da aynı anlamı ihtiva eden benzer bir yapıdır. Yine Farsça bir deyim olan “çâr-ender-çâr güften” ve “çâr-çâr zeden” ise *boş konuşmak*, *delicesine konuşmak* demektir.¹ Çâr-ender-çâr tabirinin edebî ıstılahtaki karşılığı ile ilgili olarak sadece, İran edebiyatında nakîza türlerinden biri olarak özellikle hikayevi ve temsilî

Abstract

Çâr-ender-çâr is a Persian term, which means quartet and four in four. This term is used in classical Turkish poetry for different poems, which have a common form as a quartet structure and style. Çâr-ender-çâr is used generally with the literary arts like leff ü neşr, taksîm, tensikü's-sıfat and known as the poems, which are constructed in a quartet parallelism. Other poems, which are qualified as çâr-ender-çâr are the verses, called in murabba style. These poems are accepted generally as the poems written in tedvîr style. Apart from these, the poems whose one of four verses formed as a marge are also called çâr-ender-çâr, which constitute a square in form.

In this study poems called as çâr-ender-çâr will be classified under three titles and also Azmî' ve Azerî İbrahim Çelebi's çâr-ender-çâr eulogium texts will be given in the first part.

Key Words: Ottoman poetry, çâr-ender-çâr, murabba, Azmî', Azerî İbrahim Çelebi

¹ F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005, s. 384. Çâr kelimesinin tekrarıyla kurulan bir başka ifade *çârçâr*, atışma, çekişme, karşılık; *çâr-çâr kerdin* ise atışmak, dedikodu etmek, çekişmek manalarına gelir (Hasan Hamîd, *Ferheng-i Amîd*, Tahran 1342, s. 523.)

nesirleri hedef alan anlamsız mensur metinler için kullanıldığı bilgisine ulaşılabilmektedir.² Edebiyatımızda tabirin bu anlamda kullanıldığına dair edebî bir metne veya teorik bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bununla birlikte aynı vezinde dört mısralık bentlerin birleşmesinden oluşan bir nazım şeklinin adı olan murabba terimi, bu anlamı dışında, *dört kat, dört açılı, dört kenarlı, kare şeklindeki parça*³ manalarıyla bazı edebî metinleri nitelerken çâr-ender-çâr ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Arapça “çıl” kökünden Türkçede türetilen ve *çok kenarlı, çokken* anlamında kullanılan “muḍalla”⁴ kelimesi de bazı şiirlerde çâr-ender-çâra yakın anlamda kullanılmıştır.

Klasik Türk şiirinde çâr-ender-çâr tabirinin özellikle kelime anlamından hareketle birbirinden tamamen veya nisbeten farklı şiirler için başlık olduğu görülmüştür. Ortak özellikleri dörtlü bir yapı/şekil olan bu şiirler üç başlık altında tasnif edilip incelenecektir.

1. Leff ü Neşr, Taksîm, Tensikü’s-Sifât ve Tefrik Sanatlarıyla Söylenen Çâr-ender-çâr Şiirler

Çâr-ender-çâr denilince klasik Türk edebiyatında akla gelen ilk şiirler bu başlık altında ele alınacak olan şiirlerdir. Cem Dilçin, Fuzulî’nin çâr-ender-çâr şiirini incelediği makalesinde terimin Türkçe karşılığını *dört söze uygun dört söz söyleme* şeklinde vererek bu sanatı; birinci mısradaki birbiriyle ilgili dört kelimenin karşılığında anlam açısından ilgi kurulan ya da birbirinin anlamını pekiştiren, vurgulayan, türlü yönlerden çağrışımlar yaratan dört sözün, ikinci mısradaki nizam-ı kelimeler içerisinde yer alması şeklinde tanımlamıştır.⁵ Dilçin bu sanatı bir tür leff ü neşr olarak değerlendirmiş, ancak nicelik açısından ikisi arasında bazı farklar bulunduğunu belirterek bunları şöyle dile getirmiştir: *çâr-ender-çâr sanatı şiirin her beytinde yapılır ve sözün iskeletini oluşturan bir özellik taşır. Leff ü neşrde böyle bir zorunluluk yoktur. Ayrıca leff ü neşrde 1. dizede toplanan (leff) kavramlar ikinci iki, üç, dört, beş ve bunlarla eşleşip yayılanlar da (neşr) aynı sayılarda olmasına karşılık çâr-ender-çâr sanatında adından da anlaşılacağı üzere (dört içinde dört) 1. ve 2. dizedeki kavramlar dörtle sınırlandırılmıştır.*⁶

Cem Dilçin’in de belirttiği gibi bu tür şiirler sadece leff ü neşr sanatının bir şiirin bütününde görülmesinden ibaret değildir. Nitekim klasik Türk şiirinde bu başlık altında ele alınan çâr-ender-çârlar üzerine yapılan bir çalışmada çâr-ender-çârların leff ü neşrin dışında başka sanatları da içereceği belirtilmiş ve terim şu şekilde tanımlanmıştır: *dört unsurun karşılıklı sıralanmasına elverişli leff ü neşr, taksîm, tensikü’s-sifât, tefrik gibi sanatların bir şiirin her beytinde uygulanmasıyla yapılmaktadır. Dolayısıyla bu terim; bir edebî sanatın değil de bütün beyitlerinde söz konusu sanatlardan biri ya da birkaçının dörtlü paralellikler oluşturacak biçimde düzenlenmesiyle ortaya çıkan şiir tarzına verilen isim olarak kabul etmek gerekmektedir.*⁷

² Said Şefiyyun, “Şi’r-i Bî-mâ’na der-Edebiyât-ı Fârsî ve İngilîsî”, *Nakd-ı Edebî*, S. 15, Güz 1390, s. 182.

³ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995, s. 306.

⁴ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005, C. 2, s. 2108.

⁵ Cem Dilçin, “Fuzulî’nin Farsça Çâr-ender-çâr Kasidesi”, *Fuzulî’nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul 2007, s. 194.

⁶ Dilçin, *agm.*, s. 194.

⁷ Fatma Sabiha Kutlar, “Klasik Türk Edebiyatında Çâr-Ender-Çâr ve Kara Fazlî’nin Kasidesi”, *Türkbilgî*, 2009, S.17, s. 103.

Çâr-ender-çâr şiirler hakkında yapılan akademik çalışmalarda bu tarzın nasıl yansıtıldığını göstermek bakımından birkaç örnek beyit incelemesini aktarmak faydalı olacaktır. Cem Dilçin, Fuzulî'nin kırk üç beyitlik Farsça kasidesini Türkçeye tercüme etmiş ve çâr-ender-çâr tarzı yansıtaçak şekilde neşretmiştir. Söz konusu şiirinin matla beyti şu şekilde gösterilmiştir:

Ey be-kadd ü 'ârız u hatt u leb âşûb-ı cihân
Serv-kadd u lâle-ruh reyhân-hat u gonce-dehen

Ey boyu, yanağı, yüzünün tüyleri ve dudağı ile dünyayı karıştıran servi boylu, lale yanaklı, reyhan tüylü, gonca ağızlı?

Bu beyitte mısralarda birbirine denk gelen dört unsur şu şekilde belirtilmiştir:

Kad / serv-kad
'ârız / lâle-ruh
Hatt / reyhân-hat
Leb / gonce-dehen⁸

16. yüzyıl şairlerinden Derzîzade Ulvî'nin (öl. 1585) elli iki beyitlik çâr-ender-çâr kasidesinin matla beyti ise şu şekilde gösterilmiştir:

Cihân bağında hadd u zülf ü çeşm ü kaddün ey dilber
Biri güldür biri sünbül biri 'anber biri 'ar'ar

Ey güzel, senin yanağını gören, dünya bahçesinin en güzel çiçeklerinden gülü, kıvrım kıvrım saçlarını gören sünbülü hatırladığı gibi, gözlerin anber gibi siyah, boyun servi ağacı gibi uzundur.

Beyitte birinci ve ikinci mısralarda alt alta birbirine paralel dört unsur şu şekilde belirtilmiştir:

Hadd zülf çeşm kadd
Gül sünbül 'anber 'ar'ar⁹

16. yüzyılın bu tarzda şiir söyleyen şairlerinden biri de kırk bir beyitlik kasidesiyle Kara Fazlî'dir. Şiirin matla beyti şu şekildedir:

Belâ vü mihnet ü derd ü gam ile oldı ey dilber
Ciğer büryân u göz giryân ü dil nâlân ü ten lâgar

Ey dilber! Bela, mihnet, dert ve gam ile ciğer büryan (kebab), göz giryân (ağlayan), gönül nâlân (inleyen) ve ten lâgar (zayıf, arık) oldu.

⁸ Dilçin, *agm.*, s. 1999.

⁹ Nezahat Öztekin, "Derzîzade Ulvî Çelebi'nin Çâr-ender-çâr ve Pey-ender-pey Kasîdeleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.5, İzmir 1989, s. 43.

belâ ciğer büryân
 mihnet göz giryân
 derd dil nâlân
 gam ten lâgar¹⁰

Klasik Türk şiirinde kaleme alınan bu tarz çâr-ender-çârlarla ilgili çalışmasında Fatma Sabiha Kutlar, bu şiirlerin ilk örneğini biri kaside, üçü gazel olmak üzere Ahmedî'nin kaleme aldığını belirtmiş; Bedî'i, Derzizade Ulvî Çelebi, Sâni, Süheylî ve Kara Fazlî'nin (öl. 1564) de çâr-ender-çâr kaleme aldıklarını tespit etmiştir.¹¹ Kutlar'ın tanıttığı bu şiirler dışında çâr-ender-çâr tarzıyla yazılan başka şiirlere de tesadüf edilmiştir. Bu şiirlerden bir kısmı bu tarzı yansıtan iyi birer örnek iken bazılarının çâr-ender-çâr olarak nitelendirilmesine rağmen kısmen farklılıklar arz ettiği görülmüştür.

Çâr-ender-çâr başlığını taşıyan şiirlerden biri 19. yüzyıl şairlerinden Benderli Cesârî'nin bir gazelidir. Bu şiirin ikinci mısralarında dört unsurun sıralandığı görülmekte ise de manzume yukarıda konu edilen şiirlerden nispeten farklılık arz eder. Teşbih sanatının ağırlığının hissedildiği şiirde bir silsile hâlinde unsurlar birbirine benzetilmiş, benzetme adım adım genişletilmiştir:

Hırâm-ı nâzik izhâr it eyâ serv-i sehî-kâmet
 Ne kâmet kâmet-i 'ar'ar ne ar'ar ar'ar-ı tûbâ

*Ey endamı düzgün servi, nazikçe salın; ne endam ki ar'ar ağacının endamı (gibi),
 ne ar'ar ki Tubâ ar'arı (gibi).*

Lebüñ âb-ı zülâl ancak olur `atşâneye zemzem
 Ne zemzem zemzem-i kevser ne kevser kevser-i me'vâ

*Dudağın, saf ve temiz sudur, susamışlara zemzemdür; ne zemzem ki Kevser
 zemzemi, ne Kevser ki cennet Kevseri.*

İki beyti alıntılanan şiirin yukarıdaki ilk beytinde; birinci mısradaki serviye benzetilen sevgilinin boyu ikinci mısraın başında tekrar kullanılarak 'ar'ar'a benzetilmiş; ardından ar'ar da Tûba ağacına benzetilmiştir. İkinci mısradaki dört unsuru *kâmet, kâmet-i 'ar'ar, ar'ar, ar'ar-ı tûbâ* ifadeleri oluşturmaktadır. İkinci beyitte aynı usul *zemzem* kelimesi üzerinden uygulanmıştır. İlk mısraın sonunda yer alan zemzem, ikinci mısraın başında yer almış, ardından zemzemin, kevser zemzemi olduğu söylenmiş, sonra da kevserin Mev'a cennetindeki kevser olduğu belirtilmiştir. İkinci mısradaki dört unsuru *zemzem, zemzem-i kevser, kevser, kevser-i me'vâ* ifadeleri oluşturmuştur.

Cesârî'nin bu şiiri ikinci mısraındaki kelimelerin dört unsur halinde yer alması bakımından çâr-ender-çâr olarak adlandırılmış olabilir. Ancak bu şiir, Ulvî'nin, benzetmelerindeki silsile ve tafsil dolayısıyla "pey-ender-pey" olarak adlandırdığı bir tarz ile yazılan şiirine daha çok benzemektedir. Söz konusu şiirden bir beyit şu şekildedir:

¹⁰ Kutlar, *agm.*, s. 105.

¹¹ Kutlar, *agm.*, s. 96-98.

Remze binsen düşmene emr eylesen mûra şehâ
Mûr mâr u mâr ejder ejder âteş-bâr olur¹²

Ulvî'nin pey-ender-pey kasidesini yayına hazırlayan Nezahat Öztekin tarafından bu şiirin geneli için şu yorum yapılmıştır: *...pey-ender-pey kasîdede; birinci mısradan alınan imaj, ikinci mısradan geliştirilmiş, birbiri ardınca gelen mana aktarımları ikinci mısradan gelişmesini tamamlamıştır. Bu gelişme mübâlağa ve tenâsüb sanatlarıyla yapılmıştır. Bunlara yer yer teşbîh hüsn-i tal' il gibi sanatlar da katılır.*¹³

16. yüzyıl şairlerinden Handanî'nin *Tercî'-i Çâr-ender-çâr*" başlığını taşıyan beş bentlik bir şiiri bulunmaktadır. Çâr-yâr vasfında, *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* vezninde kaleme alınan söz konusu şiirin vasıta beyitlerinin ilk mısraındaki beş kavram *sadâkat, adl, hilm, ilim ve din* ikinci mısradan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Muhammed ile ilişkilendirilmiştir. Bu hâliyle beşli bir eşleştirmenin görüldüğü şiir belki de ahenk itibarıyla çâr-ender-çârlara benzediği için bu isimle adlandırılmıştır. Yine de şiirin bazı beyitlerinde çâr-ender-çâr tarzı kendini hissettirmektedir. Mesela ilk bentte vasıta beyti haricindeki diğer mısralarda dörtlü bir yapıdan bahsedilebilir.

Libâs-ı nefsum ü cismüm atamile anadandur
Nücûm-ı 'akl u cânun mâh u mihr-i enbiyâdandur
Gönül 'arşunuñ arzı nûr-ı zât-ı kibriyâdandur
Tenüñ yirdendür aslı gerçi kim cânun semâdandur
Anun-çündür ki dirler âdem aslı tyn u mâdandur
Belî bu cümle halk âteş türâb u mâ hevâdandur
Velî insân-ı kâmil ma'nâda zât-ı Hudâdandur
Bekâ bulmak likâ görmek dile havf u recâdandur
Olanlar 'abd-i kâni' pâdişâh-ı ağniyâdandur
Bize fakr u fütüvvet enbiyâ vü evliyâdandur
Sadâkat 'adl ü hilm ü 'ilm ü dîn âl-i 'abâdandur
Ebûbekr ü 'Ömer 'Osmân 'Alî vü Mustafâdandur¹⁴

Şiirin diğer dört bendinde ise çâr-ender-çâr tarzının sağladığı ahenkten bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Kadiriye tarikatının Enveriye kolunun kurucusu Osman Şems Efendi'nin (öl. 1893) Şems mahlasıyla kaleme aldığı altı beyitlik bir gazeli "çâr-der-çâr" başlığını taşımaktadır. *Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* vezniyle kaleme alınan altı beyitlik söz konusu gazelde leff ü neşir sanatının sağladığı ahenk göze çarpmaktadır. Şiirin aşağıya alıntılanan matla beytinde görüleceği üzere leff ü neşir sanatı ilk mısradaki iki unsurun, ikinci mısradaki iki unsurla eşleştirilmesi şeklinde uygulanmıştır.

¹² Öztekin, *agm.*, s. 63.

¹³ Öztekin, *agm.*, s. 65.

¹⁴ *Handanî Divanı*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfeddin Özege Kitaplığı, nr. 358, 85^a.

Kilk-i hat-ı mu'ciz-nümâ şî'r-i belîğ-i 'âşıkân
Mürg-i dü-bâl-i hoş-nevâ zîb-i bahâr-ı gülsitân¹⁵

Mısralara göre eşleştirme şu şekilde yapılabilir:

Kilk-i hat-ı mu'ciz-nümâ mürg-i dü-bâl-i hoş-nevâ
şî'r-i belîğ-i 'âşıkân zîb-i bahâr-ı gülsitân

Gazelin ikinci beytinde ise mısralar arasında üçlü bir paralellik görülmektedir:

Zîbâ-ruh u nûş-ı leb ü bâlâ-nihâl-i kadd-i yâr
Gülşende gül sâgarda mül büstânda serv-i revân
zîbâ-ruh / gülşende / gül
nûş-ı leb / sâgarda / mül
bâlâ-nihâl-i kadd-i yâr / büstânda / serv-i revân¹⁶

Çâr-ender-çâra benzeyen başka bir tarzdan da burada bahsetmek uygun olacaktır. Tahir Üzgör, çâr-ender-çâra benzeyen bu tekniği ilk defa Fehîm-i Kadîm'in kullandığını belirtmiştir.¹⁷ Fehîm-i Kadîm Divanı'nda yer alan 52 beyitlik "rûz u şeb" redifli birinci kasidenin her ilk mısrasında mihr ve meh kelimeleri kullanılmış, ikinci mısradan itibaren bunlarla ilgili olan "rûz u şeb" kelimeleri redif olarak tekrarlanmıştır. Neşatî Ahmed Dede (öl. 1674), Yahya Nazîm (öl. 1727), Şeyh Galib (öl. 1799), Keçecizade İzzet Molla (öl. 1829) tarafından tanzir edilen bu şiirde söz konusu kelimelerin tekrar edilmesiyle bir ahenk sağlanmakla birlikte aşağıya alınan matla beytinde görüleceği üzere çâr-ender-çâr tarzını yansıtmamaktadır. Fehîm'in söz konusu şiirinin ilk beyti şu şekildedir:

Mihr ü meh kim devr iderler 'âlemi her rûz u şeb
Devr-i nâ-hem-vâr-ı eflâke gülerler rûz u şeb¹⁸

Çâr-ender-çâr olarak nitelendirilmelerine rağmen bu şiirler arasına dâhil edilmeyen bu manzumeler dışında çâr-ender-çâr olduğu düşünülen şiirler matla'larıyla birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu listede yer alan Azmî ve Azerî İbrahim Çelebi'nin şiirlerinin ayrıca metinlerine de bu bölümde yer verilecektir:

Şair	Nazım Biçimi	Beyit Sayısı	Vezin <i>mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün</i>	Revî
			Matla'	

¹⁵ *Mecmûa-i Kelimât-ı Manzûme ve Mensûre*, İBB Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0235.01, 55^a; Yusuf Yıldırım, *Osman Şems Efendi, Hayatı, Eserleri ve Dîvân (Metin-İnceleme-Tahlil)*, Marmara Üni., SBE, İstanbul 2013, s. 606.

¹⁶ Yıldırım, *age.*, s. 606.

¹⁷ Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metin Bugünkü Türkçesi*, Ankara 1991, s. 70.

¹⁸ Üzgör, *age.*, s. 98.

Ahmedî (öl. 1413)	Kaside	32	Zihî mahbûb u hûb u nâzûk ü hem çâbük ü dil-ber Gözi nergis yüzi lâle dişi lü'lü lebi şekker ¹⁹	râ
Ahmedî	Gazel	11	Bu ne yüzdür bu ne gözdür bu ne zülf ü bu ne bâlâ Biri lâle biri nergis biri sünbül biri Tübâ ²⁰	elif
Ahmedî	Gazel	10	Yañaguñ u dişün ü gözlerün hem zülfün iy dil-ber Biri lâle biri lü'lü biri nergis biri 'anber ²¹	râ
Ahmedî	Gazel	10	Bu resme var mı bir mahbûb-hub u nâzûk ü dil-ber Gözi ala yüzi lâle saçı reyhân boyı 'ar'ar ²²	râ
Ahmed-i Dâ'î (öl. 1421?)	Kaside	12	Kimün vardur senün gibi latîf [ü] 'ârif [ü] server Felek-rif'at melek-himmet hümâyün-baht feruh-fer ²³	râ
Bedî'î	?	?	Zihî mahbûb-ı hûb [u] nâzûk ü zibâ vü meh-peyker Gözi nergis yüzi lâle dişi lü'lü lebi şekker ²⁴	râ
Sânî	?	?	Elâ ey nârvên-reftâr [u] serv-endâm u tübâ-kad Benefşe-zülf ü nergis-çeşm ü gül-ruhsâr u nesrîn-had ²⁵	râ
Süheylî (16.yy)	Kaside	31	'Aceb nahl-i dil-ârâdur nihâl-i kaddün ey dilber Benefşe hatt u gül hadd ü semen sîmâ vü nesrîn ber ²⁶	râ
Derzizade Ulvî (öl. 1585)	Kaside	52	Cihân bağında hadd u zülf ü çeşm ü kaddün ey dilber Biri güldür biri sünbül biri 'anber biri 'ar'ar ²⁷	râ
Kara Fazlî (öl. 1564)	Kaside	41	Belâ vü mihnet ü derd ü gam ile oldı ey dilber Ciğer büryân u göz giryân ü dil nâlân ü ten lâgar ²⁸	râ
Azmî (16. yy)	Kaside	28	Elâ ey sâhib-i lutf u 'atâ cûd u hüner-perver Virür âfâka zâtuñ zîb ü fer ü zînet ü zîver	râ
Azerî İbrahim Çelebi (öl. 1585)	Kaside	34	Leb-i cân-bağş kadd u zülf ü rüyüñ ey melek-manzar Semen-sîmâ vü serv-âsâ vü nesrîn-sây u meh-peyker	râ

¹⁹ Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Divanı*, s. 82.

²⁰ Akdoğan, *age.*, s. 220.

²¹ Akdoğan, *age.*, s. 383.

²² Akdoğan, *age.*, s. 620.

²³ Sadi Yılmaz, *Kütübü't-Ta'bîr (Ta'bîrmâne-i Türkî)*, Marmara Üni., SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s. 1.

²⁴ Rıdvan Canım, *Latîfî Tezkiretü 'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, Ankara 2000, s. 189; Kutlar, *agm.*, s. 96.

²⁵ Canım, *age.*, s. 204; Kutlar, *agm.*, s. 97.

²⁶ Kutlar, *agm.*, s. 97.

²⁷ Öztekin, *agm.*, s. 43.

²⁸ Kutlar, *agm.*, s. 104.

Tabloda görüleceği üzere Ahmedî'nin revî harfî elif olan gazeli dışındaki bütün şiirler kafîye ve vezin itibarıyla aynıdır. Bu durum çâr-ender-çâr şiirlerin tanımında vezin ve revî harfinin de etkili olabileceğini düşündürdüğü gibi bu şiirlerin bir zemin şiirin tesiriyle yazıldığını da akla getirmektedir. Latîfî konuyla ilgili olarak, Bedî'î'nin beş beytine yer verdiği çâr-ender-çâr kasidesinin Vasî mahlaslı bir şairin şiirinin tercümesi olduğunu bildirir.²⁹ Latîfî'nin tezkiyesine dâhil ettiği Bedî'î'ye ait beyitlerin Ahmedî'nin kasidesi ile büyük oranda benzerlik göstermesi Ahmedî'nin şiirinin de aynı etkiyle kaleme alındığını düşündürmektedir. Söz konusu iki şiirin Abdulvasî Cebelî'nin (öl. 1160) bir şiirinin tercümesi olabileceği ihtimali ortaya konulmuştur.³⁰ Süheylî'nin çâr-ender-çâr kasidesinin başlığında ise *Üstâdân-ı 'Acem'den Selmân ve Kâtibî ve gayrı ve hünverân-ı Rûm'dan 'Ulvî ve Kara Fazlî'ye tettebbu' olındı* şeklinde bir ifadenin bulunması Süheylî'nin şiirinin İran şairlerinden Selman-ı Savecî (öl. 1376) ve Kâtibî (öl. 1435) nin; Anadolu şairlerinden Ulvî ve Kara Fazlî'nin etkisiyle söylendiğini göstermektedir.³¹ Mehmet Çavuşoğlu'ndan nakledilen bir görüşe göre ise çâr-ender-çâr tekniğinin İran edebiyatında Hakanî ve Zahir tarafından kullanıldığı belirtilmiştir.³²

1.1. Azmî'nin Çâr-ender-çâr Kasidesi:

“Çâr-ender-çâr-ı 'Azmî Efendi Berâ-yı Vezîr-i Dilîr-i Şîr-gîr-i Kışver-güşâ Vezîr İbnü'l-vezîr Hasan Paşa bin Muhammed Paşa”³³ başlıklı şiir başlığından da anlaşılacağı üzere Azmî mahlaslı bir şaire aittir. Memduhun vezîr Hasan Paşa bin Muhammed Paşa şeklinde belirtilmesi bu kişinin Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu olan ve Sokulluzade namıyla bilinen vezir Hasan Paşa (öl. 1602)³⁴ olabileceğini düşündürmektedir. Şayet böyle ise söz konusu şairin Hasan Paşa'nın vefatından önce hayatta olan 16. yüzyıl şairlerinden olması gerekmektedir. Şiirin yer aldığı mecmuada 16. ve 17. yüzyıl şairlerine ait manzumelerin bulunması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.³⁵ *Tuhfe-i Nai'ili'*ye göre 1602'den önce hayatta olan üç şair bu mahlası kullanmıştır. Bunlar Defterdâr-zâde Pir Mehmed Azmî (öl. 1582), Mustafa Azmî (öl. 1585) ve Azmî Murad Çelebi (öl.

²⁹ Canım, *age.*, s. 189.

³⁰ Kutlar, *agm.*, s. 97.

³¹ Kutlar, *agm.*, s. 97. Süheylî'nin şiiri için bk. M. Esat Harmancı, *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ, Divan*, TCKB, e-kitap, 49. kaside.

³² Üzgör, *age.*, s. 70.

³³ *Mecmû'a-i Eş'âr*, İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş nr. Bel. Yz. K. 0868/Yer nr. 811. 1, 18^{a-b}

³⁴ Hayatı için bk. Erhan Afyoncu, “Sokulluzade Hasan Paşa”, *DİA*, İstanbul 2009, C.37, s. 366-368.

³⁵ Burada metinleri verilecek olan Azmî ve Azerî'ye ait şiirler dışında mecmû'ada şu şairlere ait kasideler bulunmaktadır: Ulvî (2^a, 10^a-10^b, 20^b-21^a, 21^{a-b}, 21^b, 22^{a-b}, 30^{a-b}), Rahmî-i Bursevî (2^{a-b}), Azerî Çelebi (2^b-3^a, 3^a, 8^{a-b}, 11^{a-b}, 11^b), Makâlî (3^a, 4^a, 4^b, 9^{a-b}, 11^a, 13^{a-b}, 13^b-14^a), Cinanî-i Bursevî (13^b, 7^a, 31^a), Veysî (4^a), Yahya Bey (4^b-5^a), Beyânî (5^a), Hâtemî (5^b, 6^a), Kabûlî (6^b, 7^a), Nev'î (7^b, 15^{a-b}), Ümidî (8^b), Mânî (9^a), Fehîmî (9^b), Cüz'î (12^a, 27^b), Gazî Giray Han (12^a), Feyzi-i Kefevî (12^{a-b}), Zihni-i Bağdâdî (12^b-13^a), Sırrî (14^a), Celal Çelebi (14^b), Bâkî (14^b-15^a, 15^b, 31^b, 32^{a-b}, 32^b-33^a, 33^a-34^a), Sadeddin Efendi (16^a), Ali Efendi (16^b-17^a, 17^a, 17^b-18^a), Azmî (18^{a-b}), Agehî-i Vardarî (18^b), Aşkî (19^a), Derûni-i Magnisavî (19^{a-b}), Hızır Paşa (19^b-20^b), Nadîrî (22^b, 25^b), Nefî (26^{a-b}), Süheylî (26^b-27^a, 27^a, 27^b-28^a, 28^{a-b}, 29^{a-b}, 37^b-38^a), Kara Fazlî (29^b-30^a), Ebussuud Efendi (34^{a-b}, 34^b-35^a), Kemalpaşazade Ahmed Efendi 35^b-36^b), Fuzûlî (36^b-37^b).

1607)'dir³⁶. Ortada bir kesinlik bulunmadığı için söz konusu şiirin muhtemel şairleri bunlardan biri olmalıdır.

Azmî'nin söz konusu şiiri 28 beyitlik bir kasidedir. Diğer çâr-ender-çârlarla aynı vezin ve kâfiyeye sahip olan şiirde genellikle leff ü neşr olmak üzere taksîm ve tensikü's-sıfat gibi sanatlara yer verilmiştir. Şiirin matla beyti memduha hitap ve sıfatlarının sıralanmasıyla oluşturulmuştur:

Elâ ey sâhib-i lutf u 'atâ cûd u hüner-perver
Virür âfâka zâtuñ zîb ü fer ü zînet ü zîver³⁷

Ey lütuf ve iyilik sahibi, cömert ve hüner ehlini kollayıp gözeten, varlığın dünyaya süs, parlaklık, gösteriş ve güzellik verir.

Beyitte ilk mısradaki *sahib-i lutf*, 'atâ, cûd ve hüner-perver şeklindeki dört ifade yer almış ikinci mısradaki yine dört unsur; *zîb*, *fer*, *zînet* ve *zîver* kelimeleri söylenerek söz dizimiyle mısralara arasında dörtlü bir paralellik sağlanmıştır.

Leff ü neşr sanatının görüldüğü bir beyit:
Nesîm-i hulk u 'adl u 'ahd u cûduñ gibi hergiz yok
Semen-bûy u melek-hûy u vefâ-cûy u safâ-güster

Ahlakının rüzgârı, adaletin, ahdin ve cömertliğin gibi yasemin kokulu, melek hüylü, vefalı, hoşluk veren başka bir şey asla yoktur.

Birinci mısradaki *nesîm-i hulk*, 'adl, 'ahd, cûd kelimeleri zikredilmiş, ikinci mısradaki bunlarla ilgili *semen bûy*, *melek hüylü*, *vefâ-cûy*, *safâ-güster* kelimeleri verilerek mürettep leff ü neşr sanatı yapılmıştır.

Taksîm sanatının yer aldığı bir beyit:

Ser-i nîzeñle deşneñ tîg-i hûn-rîzüñle gaddâruñ
Biri mâr u biri kejdüm biri cil yâ biri ejder

Bu beyitte de benzer bir yapı söz konusudur: İlk mısradaki devlet adamının savaşçı yönüyle ilgili dört unsur *ser-i nîze*, *deşne*, *tîg-i hûn-rîz*, *gaddâr* kelimeleri verilmiş; ikinci mısradaki bunlarla ilgili dört unsur *mâr*, *kejdüm*, *cil* ve *ejder* zikredilmiştir. İlk mısradaki dört unsurun ikinci mısradaki neye karşılık geldiği "biri" ifadeleriyle taksîm edilmiştir.

Kasîdenin genelinde çâr-ender-çâr terimini karşılayacak şekilde dörtlü bir yapı görülmekle beraber, ilk mısradaki dörtten az veya çok unsurun zikredildiği de görülmektedir. Mesela aşağıdaki beyitte, haya, adl, sıdk, cûd ve ihsân olmak üzere beş kavram zikredilmiş, ikinci mısradaki bunlarla ilgili olarak dört halifenin ismi anılmıştır. Bu kavramlardan hayâ Hz. Osman'ın; sıdk, Hz. Ebubekir'in; 'adl ise Hz. Ömer'in en belirgin sıfatlarıdır. Ancak bunlar dört halifenin hepsi için de geçerli olabilecek

³⁶ Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara 2001, C. 2, s. 665-666.

³⁷ *Mecmû'a-i Eş'âr*, 18^a.

kavramlardır. Dolayısıyla ilk mısradaki her kavram ikinci mısradaki bütün isimlerle ilişkilendirilebilir. Çâr-ender-çâr'ın sağladığı ahengi yansıtabilmek için birbirine yakın anlamlı cûd ve ihsân'ı birlikte ele alarak şöyle bir tasnîf yapılabilir:

Hayâ vü sıdk u 'adl u cûd u ihsân ile olduñ sen
Ebûbekr ü 'Ömer-mânend ü çün 'Osmân u hem Haydar
Sıdk/Ebubekir; 'adl/Ömer; hayâ/Osmân; cûd u ihsân/Haydar

Kasîdenin metni şu şekildedir:

18^a **Çâr-Ender-Çâr-ı 'Azmi Efendi Berây-ı Vezîr-i Dilîr-i Şîr-gîr-i Kışver-güşâ
Vezîr İbnü'l-Vezîr Hasan Paşa Bin Muhammed Paşa**

1. Elâ ey şâhib-i luţf u 'atâ cûd u hüner-perver
Virür âfâka zâtuñ zîb ü fer ü zînet ü zîver
2. Kemâl-i re'y ü fitrâk ü gam-ı fikr-i daķıķındur
'Aķıllar cüste diller beste cân haste beden lâgar
3. Nesîm-i hulķ u 'adl u 'ahd u cûduñ gibi hergiz yok
Semen-büy u melek hüy u vefâ-cüy u şafâ-güster
4. Ser-i nîzeñle deşneñ tîg-i hün-rîzüñle ğaddâruñ
Biri mâr u biri kejdüm biri cil yâ biri ejder
5. Olmaz Hind ü Türk ü Çîn ü Rüm içre saña hemtâ
Ne rây-ârây u hâķân u ne fağfür u ne hod kayşer
6. Vücûd u dest-i cûd u miknet ü zür ile olduñ sen
Tehemten-ten mü'eyyed-yed Sikender-der ğazanfer-fer
7. Ser ü şâhıla (?)³⁸ deşneyle delen rezm olsa a'dânüñ
Keser tîğuñ urur gürzüñ deler tîrüñ yarar hânçer
8. Olur ceng içre tîg ü hün-ı haşm u gerd-i hamleñden
Hevâ nîlî zemîn gül-gün kevâķib kûr u gerdün ker

9. Oķuñla ķuvvetiñe tĩgüñe bāzūña öykinmez
Dilāverler tevāngerler ‘adū-küşler kemān-keşler
10. Muraşşadur mülemma‘dur müzeyyendür mükemmeldür
Vücūduñla senüñ tĩg ü ķalem dīvānıla defter
11. Şalābetde şadāķatde seķāvetde şecā‘atde
Nice benzer saña Rüstemle Behmen Hātem ü Nevder
12. Kef-i cūduñla ķadr u fikr ü ķahruñ gibi yoķ hergiz
Güher-baķş u felek-raķş u cihān-peymā vü zūr-āver
13. Fu‘āduñda nihāduñda vücūd u ta‘b-i pāküñde
Ne hoşdur imtizāc-ı āb u bād u hāķile āzer
14. Hayā vü şıdķ u ‘adl u cūd u iķsān ile olduñ sen
Ebübekr ü ‘Ömer-mānend ü ķün ‘Osmān u hem Hāydar
15. Kuluñ bendeñdür ‘abd u ķākerüñdür hıdmetüñ eyler
Kapuñda Kāhramān u Erdevān u Lenduhā ‘Anter
16. Yüri şarķ üzre mihr-āsā tolanup rub‘-ı meskūnı
Ayaģuñla güher şaçsun ma‘ādin kān u baķr u ber
- 18^b
17. Didüm bir şāhib-i tedbīr merd-i pīr-i dānāya
‘Adāletle şecā‘atle viren kim dehre zīb ü fer
18. Didi ol mürşid-i kāmil müşīr-i ‘ālim ü fāzıl
Mübārek-fāl u nīk-āmāl u hoş-güftār u hoş-manzar
19. Hasan Paşa ki ķadr u zāt u kilķ ü tĩgile oldur
Felek-zīnet melek-siret ķader-ķudret ķazā-peyker
20. Zebān u nuķķ u la‘liyle dehānı iķre olmuşdur
Zülāl u engübīn ü āb-ı hayvān u şeker mużmer
21. Nola bu zār u evgār u haķīr ü hor u ğamģīnüñ
Elin alsan devā ķılsañ ‘atā itseñ olup rehber

22. Meh ü mihr ü nücûm u şem^c-veş nice çerâğuñ var
Yanar tûrmaz gice gündüz virtüp âfâka nûr u fer
23. Benem ol şâ^cir-i sâhir benem ol mübdi^c ü mâhir
Baña ancak Kemâl u Muhteşem Hâfız Hasan benzer
24. Bulınmaz baña hemtâ sec^c ü nazm u neşr ü inşâda
Gerek olsun Ğıyâs u Hâ^cce vü Hâ^ccü gerek Ca^cfer
25. Bu kadr u şevket ü ‘izz ü şerefle zâtuña olsun
Zemîn kalı vü günlük ebr ü hür felke felek çâder
26. Seferde hânede tenhâda vü keşretde her yerde
Hudâ hâdî felek hâfız Hızır rehber melek çâker
27. Du^câ-güyuñ senâ-h^cânuñ medîhüñ muhlişüñ ‘Azmi^c
El açup hazret-i Hakkâ dil ü cândan du^câ eyler
28. Mühimm-i hidmet ü ‘ömrüñle câh u rif’at-içün hep
Felek sâ^cî melek dâ^cî güneş hâmi^c vü meh yâver

1.2. Azerî İbrâhim Çelebi’nin Çâr-ender-çâr Kasidesi:

Bir başka çâr-ender-çâr sahibi de 16. yüzyıl şairlerinden Azerî İbrahim Çelebi (öl. 1585)’ dir. *Mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün* veznindeki şiir Sultan II. Selim vasfında yazılmış 34 beyitlik bir kasidedir. Kasîde beyitleri genel itibarıyla çâr-ender-çâr terimini karşılayacak şekilde dörtlü bir yapıyla teşekkül etmiştir. Fakat birkaç beyitte mısralar arasında ikili ve üçlü eşleştirmeler görülmektedir. Mesela aşağıdaki beyitte üçlü bir paralellik söz konusudur:

Ğıyâs-ı dîn ü devlet fahr-ı ümmet şâh-ı deryâ-dil
Meh-i ‘Osmân-hayâ Bû Bekr-haslet Mustafâ-peyker

Ğıyâs-ı dîn ü devlet	Meh-i ‘Osmân-hayâ
fahr-ı ümmet	Bû Bekr-haslet
şâh-ı deryâ-dil	Mustafâ-peyker

Şu beyitte ise ikili bir paralellik görülmektedir:

O şâh-ı âsumân-rif’at o Behrâm-ı felek-rütbet
O mâh-ı burc-ı emniyyet o hurşîd-i ziyâ-güster

Kasidenin tam metni şudur:

8^a **Kaşide-i Āzerī Efendi be-nām-ı Sultān Selīm bin Sultān Süleymān Hān Çār-ender-çār**

1. Leb-i cān-baḡş ḡadd u zülḡ ü rüyuñ ey melek-manzar
Semen-sīmā vü serv-āsā vü nesrīn-sāy u meh-peyker
2. Zihī hāl ü ḡat-ı müşḡīn ü çeşm ü ḡamze-i mestüñ
‘Abīr-āmīz ü ‘anber-rīz ü siḡr-engīz ü ḡāret-ger
3. ‘İzār-ı āteşīnüñ tīr-i müjḡānuñ leb-i la‘lūñ
Cihān-süz u ciḡer-düz u dil-efrüz u revān-perver
4. Ser-efrāz u dil-ārā ḡad gül-i ter ḡonce-fem sensin
Ruḡuñ lāle şaçuñ sünbül boyun mevzūn u nāzik-ter
5. Söze gelseñ ḡaçan ey şūḡ u dil-keş mihr ü meh-ḡal‘at
Dehānuñ ḡoḡḡa lafzuñ düir lebüñ la‘l ü sözün gevher
6. Şorarsañ ḡālūmi ey şūḡ-ı cefā-hū nāzik ü meh-veş
Gözüm pür-hūn yaşum mey-gūn ḡönül-maḡzūn u ten bī-fer
7. ḡam-ı zülḡüñ hevā-yı ḡadd ü ḡaddüñ fikr-i la‘lūñle
Olupdur dil perīşān ḡāl ü zār ü ḡaste vü muḡtar
8. Dilüm maḡzūn u şeydā ḡātūrum dem-beste baḡrum hūn
Tenüm zerd ü nizār olmuş sirişküim sīm ü çeḡrem zer
9. Ḳomaz dest-i ḡam u endüh dāmān u girībānum
Meger luḡf u mürüvvet eyleye ḡāḡān-ı Dārā-der
10. Cem ü Cemşīd-heybet Ḳahramān-şavlet felek-rütbet
Şeh-i Dārāb-māhiyyet Nerīmān-rezm ü ceng-āver
11. Melāz-ı ḡalk u maḡşūd-ı ḡalāyık şeh Selīm ol kim
Felek-raḡş u ḡüher-baḡş u Şüreyyā-ḡadr u meh-manzar

12. Şeh-i ‘ālī-medār-ı ‘izz ü rif‘at mihr ü meh-ārā
Cihān-dār u nikū-kār u Cem-āsār u Ferīdün-fer
13. Ğiyāş-ı dīn ü devlet faħr-ı ümmet şāh-ı deryā-dil
Meh-i ‘Osmān-hayā Bū Bekr-ħaşlet Muştafā-peyker
14. O şāh-ı āsumān-rif‘at o Behrām-ı felek-rütbet
O mäh-ı burc-ı emniyyet o ħurşīd-i ziyā-güster
15. Enūşirvān-ı ‘ādil ‘adl u dād u luḫfına nisbet
Emīrā serverā şāhā olur muħtācdan kem-ter
16. Sikender-taħt u tād u ‘izz ü rif‘at ħüsrevā sensün
Cihān-gīr ü cihān-bān u cihān-dār u cihān-perver
17. Olupdur bendeñ efgendeñ nıgeh-bānuñ nıgeh-dāruñ
Hezārān şehriyār u tād-dār u Ĥüsrev ü Ĥāver
18. Ĥudāvendā emīrā cān u dilden oldı kapuñda
Ĥubād u Güstehem KeyĤüsrev ü Dārāb fermān-ber
19. Olanlar bendeñ efgendeñ ħuluñ ħurbānuñ olmuşdur
Felek-ħadr u ħazā-ħudret ħümāyün-fāl nīk-aħter
20. Olur gürz ü sinān u nāvek-i tūrūñ revān olsa
Belā der-ser ‘adem mübrim ecel der-pey fenā der-ber
21. OĖur ins ü melek cinn ü perī bu maḫla‘-ı pākım
İderler her meh ü her sāl u her dem her zamān ezber
22. Senüñ devründe buldı ey şehensāh-ı zafer-rehber
Leḫāfet mey şafā meclis şeref sākī feraħ sāĖar
23. Bugün ey kān-ı devlet nazm u nesrüm dürr ü gevherdür
Şafā-engīz ü reng-āmīz ü rāħat-baħş u mevzün-ter
24. Zāħīr ü Enverī Selmān u Ĥāfız hem-zebānumdur
Ṭolupdur şīr ü inşām ile her iĖlīm ü her kişver

25. Şadām irdi Şıfāhān u ʿIrāk u Mısr u Bağdāda
Nebāt-ı kıand nazmum kilik ü hāmem elde ney şeker
26. Revān-bağş u hayāt-efzā durur ebyāt u eşʿarum
Devāt u hāmem oldı āb-ı hayvān çeşme-i kevser
27. Dilüm kān u derūnum gencdür laʿl ü güher nazmum
Ezelden ʿilm ü hikmet fażl u dāniş bendedür muzmer
28. Kapuñda Āzerī maħzūn u zār u haste vü bīmār
Ümīd-i rahm u şefkat ārzü-yı ʿadl u dād eyler
29. Zülāl-i luṭf u ihsānuñ umar ey şāh-ı deryā-kef
Gözi giryān u bağırı kıan teni süzān u hākister
30. Duʿā dürrin şenā gevherlerin diz rişte-i nazma
Dilā her rüz u şeb her vaķt u sāt dökme eşk-i ter
31. Temennā eylerin şāhā o Ferd ü Hayy u Dānādan
Kim oldur Hālīķ-ı baħrıla berr ü ābıla āzer
- 8^b 32. Zemīn ü āsumānı ʿadl ü dāduñ eylesün rüşen
Saña olsun Hudā yār u muʿīn ü nāşır u yāver
33. Sürür u şādmān u ʿizz ü rifʿat hem-demüñ olsun
Olup şehr ü diyāruñ dāyimā maʿmür u behr-āver
34. Dün ü gün şādmān ol yaz u kış hātır-şikest olma
Yanuñdan gitmesün sākī vü muṭrib bāde vü sāgar

2. Murabba veya Çâr-ender-çâr Şiirler

Sürürî, *Bahrü'l-Ma'ârif*'te murabba terimini *şol dört mısra'a dirler ki her birinde kâfiye ola hem tûlna hem arzına okınur ola* şeklinde tanımlamıştır.³⁹ Veyis Değirmençay da tevşihin bir alt türü olarak değerlendirdiği bu tür şiirleri, "*Tevşihin bir başka türü murabba (mudalla) ya da başka adıyla mutarraftır. Bu, dört beyit veya dört mısraın hem sağdan sola hem de yukarıdan aşağıya okunabilmesidir. Bir başka deyişle yukarıdan aşağıya ve sağdan sola okunduğunda, aynı lafız ve anlamın çıktığı dört mısra ya da dört*

³⁹ Yakup Şafak, *Surûri'nin Bahrü'l-Ma'ârifî ve Enisü'l-'Uşşâk ile Mukayesesi*, Atatürk Üni., SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1991, s. 5.

beyte derler.”⁴⁰ şeklinde açıklamıştır. Değirmençay Radûyânî ve Reşidüddin Vatvat’ın bunu başlı başına ayrı bir sanat olarak adlandırdığını da belirtir.⁴¹

17. yüzyıl şairlerinden Nağzî İran şairlerinden Selman-ı Savecî ve Ehlî-i Şirazî (öl. 1535)’nin muvaşşah masnû kasidelerinin tesiriyle kaleme aldığı iki adet kasîde-i masnû’asında murabbaya da yer vermiştir. Şair, *Kasîde-i Musanna*’ isimli manzumesinde murabbaya karşılık çâr-ender-çâr terimini kullanmıştır. *Rubâ-i çâr-ender-çâr ki her cânibden okunur* şeklindeki bir açıklamayla örneklendirilen şiir şu şekildedir:

Cihâm	kul eyler	sehâvet	‘atâ
Kul eyler	sehâvet	dili	serverâ
Sehâvet	dili	bend ider	dâyimâ
‘Atâ	serverâ	dâyimâ	dil-güşâ ⁴²

Şiir, kasidenin nüshasında dört satır ve dört sütundan oluşan kare şeklindeki bir tablo içerisinde verilmiştir. Bu kompozisyon, *dört içinde dört, dörtlü* manalarına gelen çâr-ender-çâr teriminin görsel bir tanımı gibidir. Manzume soldan sağa nasıl okunuyorsa yukarıdan aşağıya da aynı şekilde okunabilmektedir. Aşağıdaki görsele göre sağdan birinci satır ve sütun birinci mısraı; ikinci satır ve sütun ikinci mısraı; üçüncü satır ve sütun üçüncü mısraı; dördüncü satır ve sütun dördüncü mısraı teşkil eder. Ayrıca şiiri soldan sağa (ilk mısra *dil-güşâ dâyima serverâ ‘atâ* olacak şekilde) ve aşağıdan yukarıya aynı şekilde okumak da mümkün olmaktadır:

عطا	سختا	قول اير	جهانی
سورا	دلی	سختا	قول اير
دایما	بند ایدر	دلی	سختا
دکث	دایما	سورا	عطا

“Çâr-ender-çâr” başlığımı taşıyan ve aynı şekilde tanzim edilen şairi belirsiz başka bir murabba bir mecmû’ada şu şekilde yer almıştır:

Ol kaşî yâ	itmez vefâ	her dem bana	kılmaz nazar
İtmez vefâ	eyler cefâ	bin nâz ile	bakmaz geçer
Her dem bana	bin nâz ile	kaşın gerer	tîrin atar

⁴⁰ Veyis Değirmençay, *Tevşihât*, Erzurum 1998, s. 23.

⁴¹ Değirmençay, *age.*, s. 23.

⁴² Ahmet Topal, *Klasik Türk Şiirinde Kasîde-i Masnû’ a ve Nağzî’ nin Masnû’ Kasîdeleri*, Erzurum 2017, s. 90.

Κιλmaz nazâr baκmaz geçer tîrin atar bağrım deler⁴³

اول قاشی یا . ایتن ونا . هر دم بها . قلیم نظر
 ۳۳ تیر ونا . ایلر جیسا . سیک زایلله . باقم کجر
 هر دم بها . سیک زایلله . قاشن کرر . تیرین آس
 قلیم نظر . باقم کجر . تیرین آمار . بوم دالر

2.1. Murabba (Çâr-ender-çâr) ile Tedvîr Aynı Sanat mı?

Murabba ve çâr-ender-çâr olarak adlandırılan bu şiirler edebî sanatları konu alan kaynaklarda daha ziyade tedvîr sanatına örnek olarak gösterilmiştir. Tedvîr sanatı kaynaklarda şu şekilde tanımlanmıştır: *Bir metinde ibareleri tekrar kullanarak, söz dizimi bakımından yeni ifade üretmeye tedvîr denir. Tekrar edilen kelime veya söz birlikleri tef'ileler hâlinindedir. Tedvîrde çoğunlukla dört mefâilün veya dört müstefilün veya iki müstefilün fa'ülün gibi kalıplar tercih edilmiştir. Tedvîr sanatı özellikle divan, semâi, vezn-i aher gibi aruzla yazılmış halk edebiyatı nazım şekillerinde yazılmıştır.*⁴⁴ Kaya Bilgegil, tedvîrin 'aks sanatına bağlı bir söz oyunu olduğunu belirterek "umûmiyetle mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün veya müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün gibi aynı cüz'ün tekrârından meydana gelen vezinlerle yazılmış mısralardaki kelimelerden her biriyle başlamak suretiyle aynı manayı ifade edecek yeni mısralar elde edilerek yapılır" şeklinde tarif etmiş, iki de örnek kaydetmiştir.⁴⁵ Bilgegil mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün vezninde şu şiiri;

Re'is olmuş bizim Behcet gelin alkışlayın sizler
 Gelin alkışlayın sizler re'is olmuş bizim Behcet
 Bizim Behcet re'is olmuş gelin alkışlayın sizler
 Gelin alkışlayın sizler bizim Behcet re'is olmuş

ardından müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün vezninde aşağıdaki şiiri söylemiştir:

Bir partiden bir partiye dönmüş Re'is Bey bak hele
 Dönmüş Re'is Bey bak hele bir partiden bir partiye

⁴³ *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 34 Sü-Tarlan 58, 94^b.

⁴⁴ Dursun Ali Tökel, *Deneyisel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, Ankara 2010, s. 304.

⁴⁵ Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1989, s. 332.

Bir partiye bir partiden dönmüş Re'is Bey bak hele
Dönmüş Re'is Bey bak hele bir partiden bir partiye⁴⁶

Kaynaklarda tedvîr sanatının en meşhur örneği olarak genellikle Yavuz Sultan Selim'e atfedilen aşağıdaki şiir ön plana çıkarılmıştır⁴⁷:

Sanma şâhım	herkesi sen	sâdıkâne	yâr olur
Herkesi sen	dost mu sandın	belki ol	ağyâr olur
Sâdıkâne	belki ol	âlemde	bir dildâr olur
Yâr olur	ağyâr olur	dildâr olur	serdâr olur

Ancak, veznin değiştirilmediği, kelimelerin yerlerinin değiştirilerek belli bir vezne uydurulduğu bu şiirlerde tedvîr kelimesinin çağrıştırdığı şekilde dairesel bir hareketten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Halk edebiyatında vezni âher, satranç gibi adlarla tanımlanan bu tür şiirlerde dikkat çeken dairesel hareketten ziyade dörtlülü/dörtgen/kare bir yapıdır. Zaten bu şiirlere satranç denilmesinin sebeplerinden biri de satranç oyunun tahtasındaki şekil gibi sözlerin soldan sağa, yukarıdan aşağıya okunabilecek şekilde dizilmiş olmasıdır.⁴⁸ Nitekim Sivaslı Abdulkadir Gulamî Efendi'nin (öl. 1885), beş bend hâlinde kaleme aldığı murabbanın başlığında “şatranc murabba” şeklinde iki terim de kullanılmıştır. Söz konusu şiirin ilk bendi şu şekildedir:

Hayli demdir	hasretinle	nâtüvânım	rûz u şeb
Hasretinle	cânım erdi	cân-ı men	nezdîk-i leb
Nâtüvânım	cân-ı men	bak hâlime	kılma aceb
Rûz u şeb	nezdîk-i leb	kılma aceb	cânım benim ⁴⁹

Vezni âher ile ilgili olarak ise Cem Dilçin, bu şiirlerin aruzun *müstef'ilâtün müstef'ilâtün müstef'ilâtün* kalıbıyla ve *murabba* biçiminde yazıldığını söylemektedir⁵⁰. Dolayısıyla, halk edebiyatında satranç ve vezni âher olarak adlandırılan bu şiirlerin klasik Türk edebiyatı terminolojisindeki karşılığının murabba (çâr-ender-çâr) olduğunu söylemek mümkündür.

Tedvîr sanatının en iyi örneklerinin ise aruzdaki dairelere istinaden söylenen şiirler olduğu görülmektedir. Aruzda bahirlerin birbirlerine olan münasebet ve yakınlığını gösteren ve bir daire üzerine yerleştirilen gruplara daire adı verilir.⁵¹ Aruz ilmiyle

⁴⁶ Bilgegil, *age.*, s. 333.

⁴⁷ Tökel, *age.*, s. 304; Bahir Selçuk vd. *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, İstanbul 2015, s. 164-165.

⁴⁸ Doğan Kaya, “Satranç ve Vezni Ahar Üzerine Düşünceler”, *Aşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 2000, s. 4-5.

⁴⁹ M. Kayahan Özgül, *Osmanlı'nın Hazânında Gazel Dökümü*, Ankara 2006, s. 424.

⁵⁰ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 2004, s. 362

⁵¹ Yakup Şafak, *Aruz Terimleri*, Konya 2003, s. 17. Aruzdaki daireler ve bahirleri için bk. Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 1999, s. 135-136, Şafak, *Surûri'nin Bahrû'l-Ma'ârifî ve Enîsü'l-'Uşşâk ile Mukayesesi*, s. 36-42, Ali Şîr Nevâyî, *Mizânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*, haz. Kemal Eraslan, Ankara 1993, s. 22-30.

uğraşanlar, aruz bahirlerini dairelerle gösterirken cüzleri hareke ve sükûnda birbirine uygun olan bahirleri bir dairede toplamışlardır. Bu daire içerisine bir mısraı harfleri bitişirmeden yazmışlar, dairenin dışında hareke ve sükûnu işaretlerle göstermişlerdir. Bu bölümde harekeli harf için ◦ ; sakin harf için ise ˆ işaretlerini kullanmışlardır.⁵² Mesela tavîl, medîd ve basît bahrinin çıkarıldığı daire-i muhtelife şöyle gösterilmiştir:⁵³

Yukarıda “bahr-ı tavîl-i sâlim” kısmında tefilelerin altındaki satırda birleştirilmeden yazılan ve hemen altında hareke ve sükûnu gösterilen harfler birleştirilince dairenin merkezinde gösterilen şu mısra elde edilir:

Seni özledi cânım ki sensiz karâr itmez

Bu mısra *fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün* vezninde okunmaktadır. Mısraı, kelimelerinin yerini sırasıyla değiştirerek; medîd-i sâlim ve basît-i sâlim bahirlerinde de okumak mümkündür. Bu bahirlere göre mısra şu şekillerde okunabilmektedir:

Bahr-ı medîd-i sâlim: fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilün

Özledi cânım ki sensiz karâr itmez seni

Bahr-ı basît-i sâlim: müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün

Cânım ki sensiz karâr itmez seni özledi

Belagat ve aruzla ilgili kitaplarda genellikle aruz eğitimi maksadıyla ve daha çok Farsça beyitlerle gösterilen dayireler Farsça yazılan kasîde-i masnû'aların bazılarında bir sanat olarak kullanılmıştır. Selman-ı Savecî, *Bedâyi'ü'l-Eshâr* adlı masnû' kasidesinde dâyre-i muhtelife, dâyre-i mü'telife, dâyre-i müctelibe, dâyre-i müttefika, dâyre-i müştebihe ve dâyre-i müntezia olmak üzere aruzdaki altı dayireyle de birer mısra söylemiştir. Şairin dayire-i muhtelifeye göre söylediği mısra şu şekildedir⁵⁴:

⁵² Şafak, *Sürûri'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enisü'l-Uşşâk İle Mukayesesi*, s. 35.

⁵³ Ali Cemaleddin, *Arûz-ı Türki*, İstanbul 1290, s. 28; ayrıca bk. Erdem Can Öztürk, *Arûz-ı Türki, İlm-i Kavâfi, Şanâyi'-i Şirîyye ve 'İlm-i Bedî'*, BÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat 2010, s. 67.

⁵⁴ *Esrârü'l-Hurûf (Kaside-i Musanna')*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Salonu, SA 30, 10^p.

مرا گر بتو رغبت نباشد عجب باشد *Benim eğer sana karşı isteğim olmazsa acayip olur.*

Mısra bu hâliyle tavîl bahrinde *mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün* vezninde okunmaktadır. Bu mısraı aynı zamanda medîd bahrinde *fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezninde şu şekilde:

گر بتو رغبت نباشد عجب باشد مرا *Eğer sana karşı isteğim olmazsa acayip olur benim.*

ve basît bahrinde *müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün* vezninde aşağıdaki gibi okumak da mümkündür:

باشد مرا گر بتو رغبت نباشد عجب *Eğer sana karşı isteğim olmazsa acayip olur benim.*⁵⁵

İranlı bir başka şair Ehlî-i Şirâzî de yazdığı üç kasîde-i masnû'ada bu sanata yer vermiştir. Şairin birinci kasidesinde dâyre-i tedvîr üst başlığı altında bir arada verilen örneklerdeki edebî sanat “tedvîr” olarak gösterilmiş; ikinci kasidesinde ise bu sanata “müdevver” denilmiştir.⁵⁶

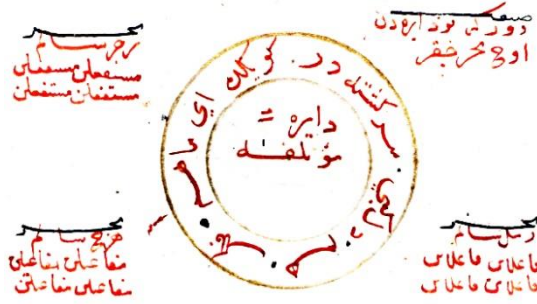
Selman ve Ehlî'nin tesiriyle kaleme aldığı masnû' kasidelerinde Nağzî de tedvîr sanatıyla mısra ve beyitler söylemiştir. Şairin söz konusu tasarruflarından birinde bu uygulama “devr” sanatıyla adlandırılmıştır. Buna göre *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* veznindeki aşağıdaki mısraı farklı iki vezinle de okumak mümkündür:

Kûyuñda ey mâhum felek ser-geştedür hem dil gibi
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün vezninde:
 Felek ser-geştedür hem dil gibi kûyuñda ey mâhum
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün vezninde
 Dil gibi kûyuñda ey mâhum felek ser-geştedür hem
 Daire kasidenin nüshasında şu şekilde gösterilmiştir⁵⁷:

⁵⁵ Veyis Değirmençay, *Selmân-ı Sâvecî'nin Masnû' Kasîdesi*, Erzurum 1999, s. 29.

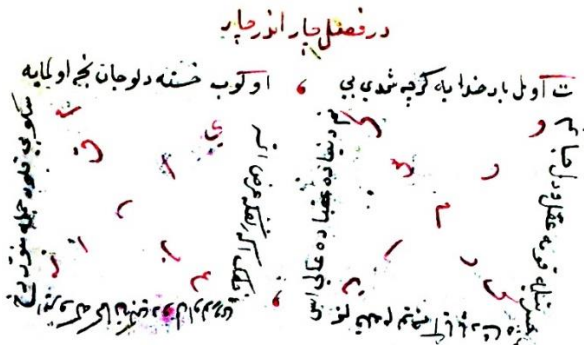
⁵⁶ *Külliyyât-ı Eş'âr-ı Mevlânâ Ehlî-i Şirâzî*, (haz. Hamid Rabbanî), Tahran 1344, kasîde-i evvel, s. 794, kasîde-i düvüm, s. 818. Şairin üçüncü kasidesinde bu uygulama için sanat ismi belirtilmemiştir.

⁵⁷ Topal, *age.*, 71.

3. Dörtgen Biçimli Şekil Arz Eden Çâr-ender-çâr Şiirler:

Bu başlık altında değerlendirilecek olan şiirler yazılış şekli itibarıyla dörtgen bir yapı arz ettikleri için çâr-ender-çâr kelimesinin ihtiva ettiği anlam dairesine dâhil edilmiştir. Ahmed Hamdî'nin, *Teshilü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi* adlı eserinde bu tür şiirler tevşihât içerisinde değerlendirilmiş; *bu tevşih sanatı üzere yapılmış olan bazı eşârı bir ağaç heyetinde nakş edip her dalında bir şiir hasıl olursa ana müşeccer ve eger kuş heyetinde yapıp başı bir türlü, kuyruğu ve kanatları ve cürmü bir türlü okunursa ona mutayyar ve eger her dull'ı bir şiir olmak üzere murabba heyetinde yazmak mümkün olursa ana mudalla veyahut murabba denir* şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁸ Bu açıklamalar, bu şiirleri nitelemek için murabba ile birlikte mudalla teriminin de kullanılabileceğini göstermektedir. Örneklerinde görüleceği üzere bu şiirler istifleri bakımından görsel yönleriyle de dikkat çekmektedir. *Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*⁵⁹ başlığı ile müşekkel şiirler üzerine bir inceleme kaleme alan Özer Şenödeyici çalışmasının *Dörtgen Biçimli Görsel Şiirler* başlığı altında birbirinden farklı tekniklerle yazılan bu şiirlerin okunuş biçimlerini tarif etmiş ve tespit ettiği şiirlerin okunuşunu vermiştir. Şenödeyici'nin çalışmasına dâhil ettiği bazı şiirler bir mecmû'ada *der-fasl-ı çâr-ender-çâr* başlığı altında yer almıştır⁶⁰:

⁵⁸ Ahmed Hamdî, *Teshilü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi*, Kısım-ı Sâlis: İlm-i Bedâyi', İstanbul 1289, s. 40-41.

⁵⁹ Özer Şenödeyici, *Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*, İstanbul 2012.

⁶⁰ *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 34 Sü-Tarlan 58, 94^b.

Bir nevi bilmece karakteri arz eden şiirlerden sağdakinin birinci mısraın ilk sözcüğü olan *mürvet* (مروت) ‘in ilk üç harfi (ورم) merkezdeki mimden itibaren sağ üst köşeye doğru yazılmıştır. Sözcüğün son harfi olan te sağ üst kenarın başına yazılmıştır. Bu sözcüğü oluşturan harfler merkezden itibaren sağ üst köşeye doğru takip edilmeli ve harflerin oluşturduğu mürvet (مروت) sözcüğü mısra başına eklenmelidir. Aynı mısraın sonunda ise, sol üst köşeden merkeze uzanan kef (ك), sin (س), ve mim (م) harflerini mısra sonundaki bî-(بی) ibaresine ekleyerek bî-kesem (بيكسم) sözcüğü elde edilir:

Mürvet ol bâr-ı Hudâ’nın gerçi şimdi bî-kesem
Meskenim dünyâda ve ukbâda ‘âlî isterem
Mertebem kadrim yüce eyle eyâ şâh-ı kerem
Merg-i hasretle koma ‘akl u dil ü cânım verem⁶¹

Diğer şiir ise yukarıdaki tarife göre şu şekilde okunabilmektedir:

Râm olup haste dil ü cân nice olmaya ‘iber
Rub⁶-ı meskûmı kılur cümle münevver ruḥ-ı yâr
Râ-yı ebrûña kemân gibi dil olurdu maḡar
Raḡam-ı ḡaṭṭın aña zülfüñe ‘arz itse mâr⁶²

Aşağıdaki şiirde ise merkezde yer alan “Ahmed” “Çelebi” kelimeleri okumaya yardımcı olmaktadır. Kare şeklin üst kenarını oluşturan birinci mısra Ahmed’in ilk harfi elif ve çelebi’nin ilk harfi çe ile başlanarak okunmalıdır (Aç). İkinci mısraa bu kelimelerin ikinci, üçüncü mısraa üçüncü, dördüncü mısraa da dördüncü harfleriyle başlanarak okunmalıdır:

Aç niḡâb-ı ḡüsnüñi ey pāk zāt
Ḥall ola tā kim saña bu müşkilāt
Mübtelā ‘aşḡuñla cümle kāyināt
Dilile olmaz beyân işbu şıfāt⁶³

⁶¹ Şenödeyci, *age.*, s. 131.

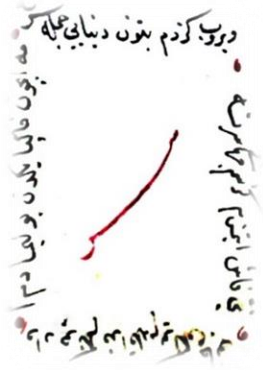
⁶² Şiirin farklı bir rivayeti için bk. Şenödeyci, *age.*, s. 134.

⁶³ Bu şiirin farklı rivayetleri için bk. Şenödeyci, *age.*, s. 108-109.

Bu şiir ise merkezdeki “ser” kelimesi dörtgenin kenarlarını oluşturan mısraların başına ve sonuna getirilerek okunabilmektedir.

Ser virüp gezdüm bütün dünyâyı ser-te-ser
 Sürme için hâkpâyüñdan bulmadum eser
 Ser ü vâ r çünküm fedâ kıldum yoluñda cân u ser
 Sırrını fâş itmezem gezsem cihânı ser-te-ser

Sonuç

1. Dörtlü, dört içinde dört manalarına gelen çâr-ender-çâr tabiri kelime manasından hareketle birbirinden farklı şiirler için kullanılan bir tabirdir. Bu şiirlerin ortak noktası dörtlü bir yapı veya şekil arz etmeleridir.

2. Çâr-ender-çâr tabirinin yaygın olarak nitelediği şiirler leff ü neşir, taksîm, tensikü's-sıfât ve benzeri sanatlarla söylenen ve mısraları arasında genellikle dörtlü paralelliklerin görüldüğü manzumelerdir. Aynı vezin ve kafiye ile kaleme alınan bu şiirlerin İran edebiyatının etkisiyle yazıldığı ve zamanla bir gelenek oluşturduğu anlaşılmaktadır. Dördü Ahmedî'ye ait olmak üzere on iki örneği tespit edilebilen bu şiirlerden Azmî ve Azerî İbrahim Çelebi'ye ait manzumelerin metinlerine bu çalışmada yer verilmiştir.

3. Çâr-ender-çâr adıyla yazılan diğer şiirler ise halk edebiyatında satranç ve vezni-aher; klasik Türk şiirinde ise murabba adıyla bilinen şiirlerdir. Bu şiirler genel tanımıyla

yukarıdan aşağıya ve sağdan sola aynı şekilde; aşağıdan yukarıya ve soldan sağa aynı şekilde okunan şiirlerdir. Çeşitli kaynaklarda bu tarz “tedvîr sanatı” olarak değerlendirilmişse de tedvîr sanatının en güzel örneklerinin aruz dayirelerine göre farklı vezinlerle okunabilen şiirler olduğu düşünülmüştür.

4. Bu başlık altında ele alınan diğer şiirler ise dört mısranın her biri, birer kenar şeklinde tanzim edilen ve bu hâliyle bir dörtgen/kare şekli arz eden manzumelerdir. Bu şiirler kendine özgü okunuş teknikleriyle birer bilmece hüviyeti taşıdığı gibi ortaya koydukları şekil itibarıyla görsel şiir olarak da değerlendirilmiştir.

5. “Çâr-ender-çâr güften” anlamsız, saçma söz söyleme manasına gelen bir ifadedir. İran edebiyatında nakiza türlerinden biri olarak anlamsız şiirler için tezkîk, anlamsız nesirler için çâr-ender-çâr terimleri kullanılmıştır. Klasik Türk şiirinde anlamsız şiir örneklerine rastlanmakla birlikte bu şiirler için çâr-ender-çâr başlığının kullanıldığına henüz tesadüf edilmemiştir. Edebiyatımızda derviş meşrebli, davranışları güldürücü, alaycı tuhaf biri olarak tarif edilen Habîbî’nin manasız şiirlerle dolu bir divanının olduğu bildirilmektedir.⁶⁴ Kafiye veznin bulunduğu bu şiirler de sanatlı şiir olarak değerlendirilmiştir. Şimdilik herhangi bir örneği tespit edilememişse de benzer şiirlere çâr-ender-çâr başlığı altında rastlanabileceği ihtimal dahilindedir.

⁶⁴ Tökel, age., s. 312-313; Ali Enver, *Mevlevî Şâirler-Semahâne-i Edeb*, haz. Tahir Hafizoğlu, İstanbul 2010, s. 75-76.

Kaynaklar

- Ahmed Hamdî. *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi*. Kısım-ı Sâlis: İlm-i Bedâyi'. 1289. İstanbul: Terakki Matbaası.
- Ali Cemaleddin. *Arûz-ı Türkî*. 1290. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası.
- Ali Şîr Nevâyî. *Mîzânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*. (haz. Kemal Eraslan). 1993. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Handanî Divanı*. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi. Seyfeddin Özege Kitaplığı. nr. 358.
- Külliyât-ı Eş'âr-ı Mevlânâ Ehlî-i Şîrâzî*. (haz. Hamid Rabbanî). 1344. Tahran.
- Akdoğan, Yaşar. *Ahmedî Divanı*. Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> [Erişim Tarihi:17.06.2017].
- Bilgegil, Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Canım, Rıdvan (200). *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Değirmençay, Veyis (1998). *Tevşîhât*. Erzurum.
- Değirmençay, Veyis (1999). *Selmân-ı Sâvecî'nin Masnû' Kasîdesi Bedâyi'u'l-Eshâr*. Erzurum.
- Dilçin, Cem (2004). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Dilçin, Cem (2007). "Fuzulî'nin Farsça Çâr-ender-çâr Kasîdesi". *Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Harmancı, M. Esat. *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ. Divan*. TCKB. e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> [Erişim Tarihi:19.06.2017].
- İpekten, Haluk (1999). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Kaya, Doğan (2000). "Satranç ve Vezn-i Ahar Üzerine Düşünceler". *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul. 81-114.
- Kutlar, Fatma Sabiha (2009). "Klasik Türk Edebiyatında Çâr-Ender-Çâr ve Kara Fazlî'nin Kasidesi". *Türkbilig-17*. 92-115.
- Mutçalı, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yay.
- Özgül, M. Kayahan (2005). "Figüratif Şiir". *Sonsuzluk ve Bir Gün*. Temmuz-Ağustos-3. 3-10.
- Özgül, M. Kayahan (2006). *Osmanlı'nın Hazânında Gazel Dökümü*. Ankara: Hece Yay.
- Öztekin, Nezahat (1989). "Derzizâde Ulvî Çelebi'nin Çâr-ender-çâr ve Pey-ender-pey Kasideleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi-5*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Öztürk, Erdem Can (2010). *Arûz-ı Türkî. İlm-i Kavâfi. Şanâyî'-i Şîriyye ve 'İlm-i Bedî'*. Yozgat: Bozok Üni. SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Steingass F. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul.
- Şafak, Yakup (2003). *Aruz Terimleri*. Konya.
- Şafak, Yakup (1991). *Sürûri'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-'Uşşâk ile Mukayesesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

- Şefiyun, Said (1390h). “Şi’r-i Bî-mâ’na der-Edebiyât-ı Fârsî ve İngilizî”. *Nakd-ı Edebî*-15. Güz
- Şenödeyici, Özer (2012). *Osmanlı’nın Görsel Şiirleri*. İstanbul: Kesit Yay.
- Topal, Ahmet (2017). *Klasik Türk Şiirinde Kasîde-i Masnû’a ve Nağzî’nin Masnû’ Kasideleri*. Erzurum: Fenomen Yay.
- Tökel, Dursun Ali (2010). *DeneySEL Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*. Ankara: Hece Yay.
- Üzgör, Tahir (1991). *Fehîm-i Kadîm. Hayatı. Sanatı. Dîvân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Yıldırım, Yusuf (2013). *Osman Şems Efendi. Hayatı. Eserleri ve Dîvânı (Metin-İnceleme-Tahlil)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yılmaz, Sadi (1998). *Kitâbü’t-Ta’bîr (Ta’bîrnâme-i Türkî)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

